

КАРЛОС ФУЕНТЕС И
КУЛТУРНИ СИНКРЕТИЗАМ
ЛАТИНСКЕ АМЕРИКЕФилолошки факултет
Универзитет у Београду

Апстракт: У тексту се бавимо хиспаноамеричким културним континуитетом из визууре мексичког књижевника Карлоса Фуентеса. Акценат је на поимању преплитања и стапања прехиспанске и модерне културе на тлу Латинске Америке из угла тамошњих књижевника и мислилаца који су препознали транскултурацију као један од кључних процеса подручја на коме живе све расе, обједињене појмом *mestizaje* и заједничким, шпанским језиком. Сагледавањем ставова родоначелника, поборника и тумача особеног хиспаноамеричког синкретизма (међу којима су аргентински теоретичар Валтер Мињоло, уругвајски књижевни критичар Анхел Рама и есејиста Енрике Родо, мексички културни посленици Хосе Васконселос, Алфонсо Рејес и Октавио Пас, кубански писац и музиколог Алехо Карпентјер, португалски научник Боавентура де Соуза Сантос, руски филозоф и књижевни критичар Михаил Бахтин и други) указаћемо на међусобне културне асимилације шпанског говорног подручја Јужне, Средње и Северне Америке. У средишњем делу чланка предочићемо размишљања Карлоса Фуентеса о културном идентитету, парадигми мешања раса, те слојевитом наслеђу као богатству индо-афро-ибериоамеричког човека и друштва. Напоследку, кроз ово истраживање показаћемо да Карлос Фуентес извор мексичке транскултурности налази у бароку, којим је премошћен међуатлантски временски и просторни амбис: под његовим сводом настала је нова хиспаноамеричка културна генеалогичка и стасао латиноамерички роман као прозна врста над врстама, ослобођен после три века колонијалне забране и временом приморан да свеобухватношћу надокнади то време.

Кључне речи: Карлос Фуентес, транскултурација, синкретизам, хиспаноамеричка књижевност, *mestizaje*, идентитет Латинске Америке

Уводне напомене

Културна разуђеност Латинске Америке чини спој домородачких, колонијалних и модерних тековина, чије јединство почива на различитости. То плодно културно поднебље, у коме су, осим најчешће спомињаних и историјски најзначајнијих цивилизација Маја, Астека и Инка, и многи други прехиспански народи, Олмеци, Толтеци, Сапотечи, Ћићимеци, културе Ђавин, Паракас, Викас, Моћика, Наска, Ћиму..., почевши од 1492. године живели су и богатали и потомци Грка и Латина, придошлице хришћанске, арапске и јеврејске крви, афрички досељеници, кинески живаљ. Пет векова пре-

познавања, усвајања и прихватања, односно претакања култура на тлу Латинске Америке не само што су стварали идентитет тамошњег човека већ су континуирано уобличавали нову, хибридную стварност у којој су постојеће културе створиле сопствени микрокосмос: орбиту у којој сви они заједно обитавају у непрекидном процесу међусобне асимилације, испољеном јединственим културним феноменима који почивају на том особеном синкретизму.

Отуда не чуди што је управо на том и таквом тлу настао термин транскултурација, из ума и искуства кубанског антрополога Фернанда Ортиса (Fernando Ortíz, 1881–1969), једног од оснивача Кубанске академије за језик и проучаваоца бројних аспеката домородачких култура Средње Америке. Он је, како наводи у књизи *Кубанско контрапунктирање дувана и шећера* (*Contrapunteo cubano del tabaco y el azúcar*, 1940), посегнуо за тим неологизмом „како би изразио најразличитије феномене који настају на Куби услед врло сложених трансмутација култура које су ту присутне, а без којих би било немогуће разумети еволуцију кубанског народа“¹ (Ortiz 1983: 86). Ипак, зачетницима појма „транскултурни“ сматрају се двојица совјетских мислилаца: руско-грузијски филозоф Мераб Мамардашвили (Merab Mamadarshvili, 1930–1990), чија феноменолошка истраживања сугеришу да треба живети на ивицама културе, кретати се по њеним ободима како би се превазишла средина и окружење у којем живимо, и руско-амерички књижевни критичар и теоретичар Михаил Епштајн (Mikhail Epstein, 1950), заступник идеје да је транскултурност ослобођена изворне културе и да настаје на раскршћу више култура (Vladiv-Glover 2014: 15–20).

Латиноамерички пут ка транскултурном освешћењу утрли су многи мислиоци, независно један од другог или у међусобном прожимању. Размишљања неких од њих предочићемо у светлу теме којом се бавимо, тежећи да средишње истраживање посветимо књижевнику који је својим делом највише допринео разумевању културе и идентитета Латинске Америке: Карлосу Фуентесу (Carlos Fuentes, 1928–2012).

Културни синкретизам Латинске Америке

Појам који на латиноамеричком тлу несумњиво претходи „синкретизму“, „транскултурацији“ и „транскултурности“ јесте *mestizaje*, дефинисан у *Речнику латиноамеричке филозофије* (*Diccionario de filosofía latinoamericana*) као „мешавина раса и култура; треба га схватити као сливање културних израза и начина поимања света,

¹ “Para expresar los variadísimos fenómenos que se originan en Cuba por las complejíssimas transmutaciones de culturas que aquí severifican, sin conocer las cuales es imposible entender la evolución del pueblo cubano”.

чије је највеће богатство управо помешаност² (2000: 233). Мешање је почело освајањем Америке, и мада се првим Хиспаноамериканцем сматра Мартин, син Ернана Кортеса (Hernán Cortés, 1485–1547) и његове љубавнице и преводитељке, астечке робиње Ла Малинће (La Malinche), архетип мелеза, односно местика, отеловљује Гарсиласо де ла Вега Инка (Garcilaso de la Vega Inca, 1539–1616), као спој шпанске и индијанске крви, односно европске и прехиспанске културе (Diccionario 2000: 233). У наредна три века, велики број мислилаца, филозофа, књижевника и политичара утицао је на формирање свести (појединачне, националне и опште) о (културном) идентитету на тлу континента који је током историје имао бројне називе, од којих ћемо у овом чланку користити термин Латинска Америка, односно Индо-афро-ибериоамерика, будући да га је Карлос Фуентес сматрао најпрецизнијим одразом многостраности тамошње културе.

Значај и богатство јединствених културних прожимања на тлу Латинске Америке уочили су, тумачили и заступали бројни филозофи, мислиоци, књижевници тог поднебља. Томе је претходио зачетак идеје о панамеричком јединству, чији је творац борац за правду и један од највећих визионара латиноамеричког континента Симон Боливар (Simón Bolívar, 1783–1830) – ослободилац Боливије, Колумбије, Еквадора, Панаме, Перуа и Венецуеле – који је, с једне стране, тежио ослобађању Латинске Америке од колонијалне власти, а с друге њеном уједињењу. Борба за независност донела је у 19. веку трагање за особеним „америчким“ карактеристикама нових нација, које су настављале континуитет домородачких култура. Кубански песник и револуционар Хосе Марти (José Martí, 1853–1895), на основу подробног познавања друштвено-политичких околности латиноамеричког континента, објавио је 1891. године есеј *Наша Америка* (*Nuestra América*), у коме, између осталог, тврди да је тамошњим народима неопходно културно освешћење како би спознали идентитет, и то у виду стапања традиционалног и модерног, које не треба супротстављати већ спајати. Хиспанисткиња и професорка Филолошког факултета у Београду Љиљана Павловић Самуровић (1935–2006) у свом *Лексикону хиспаноамеричке књижевности* наглашава да је Марти „својим делом заснованим на американизму као основном опредељењу подстакао процес самоспознавања код становника хиспаноамеричких земаља“ (1993: 582).

Уругвајски књижевник и политичар Хосе Енрике Родо (José Enrique Rodó, 1871–1917), творац аријелизма, идеалистичке визије латиноамеричке културе као отеловљења духовног публиковане у есеју *Аријел* (*Ariel*, 1900), сматрао је да Латинска Америка треба да заступа сопствене духовне вредности, „гениј своје расе“³ (Diccionario

2 “La mezcla de razas y culturas; debe entenderse como la confluencia de manifestaciones culturales y modos de concebir el mundo, cuya riqueza principal es la mezcla”.

3 „El genio de su raza”.

2000: 44), као супротност утилитаризму и материјалним поривима Сједињених Америчких Држава, отеловљених у лику дивљака Калибана (анаграму од речи канибал, преузетом из Шекспирове *Буре*). Овде треба истаћи мишљење португалског професора Боавентуре де Соуза Сантоса (Boaventura de Sousa Santos, 1940), који сматра да су се преколумбовске транскултурације заправо одвијале између домородаца у палеолиту и неолиту. По његовом мишљењу, *Аријел* оличава транскултурни процес и вишекултурност, *mestizaje* тела и духа (Sousa Santos 2007: 242), али и неумереност којом се друштвена димензија барока испољава кроз разне културне форме.

Велики реформатор мексичког система образовања (министар за јавно образовање) и ректор Националног универзитета Хосе Васконселос (José Vasconcelos, 1882–1959) тврдио је да је Хиспаноамериканац мешавина индијанске, црначке, монголске и беле расе, те да стога припада петој, космичкој раси (*la raza cósmica*) и своју тезу развија у есеју *Космичка раса. Мисија ибероамеричке расе* (*La Raza Cósmica. Misión de la raza iberoamericana*, 1925). Концепција тог „филозофа интуиције“ (Пас 1995: 116) имала је снажан утицај на многе латиноамеричке мислиоце, утолико пре што су многи од њих истицали да није довољно политичко и друштвено уједињење већ да је неопходна и културна интеграција (*Diccionario* 2000: 234). Да би се то постигло, „требало је, кроз образовни систем, створити хомогену културу кадру да избрише хетерогеност како би могла да прибегне истој традицији, односно сопственим, специфичним наслеђима, као супротност туђим, универзалним“⁴ (*Diccionario* 2000: 234). Карлос Фуентес ће управо од Васконселоса преузети термин *mestizaje*, мешање раса, и поставити га у средиште сопственог трагања за хиспаноамеричким идентитетом.

Мексички филозоф и професор естетике и историје Самуел Рамос (Samuel Ramos, 1897–1959) тумачио је идентитет Хиспанске Америке са психолошког становишта, први анализирао мексички национални карактер (тима ће се касније темељно бавити и Октавио Пас) и сматрао да је Латинској Америци и њеном идентитету потребан сопствени језик да би одразио дух и пробудио националну свест, која ће подстаћи формирање аутохтоне, јединствене латиноамеричке културе. Леополдо Зеа (Leopoldo Zea, 1912–2004) „заступао је идеју уједињења Латинске Америке која не почива на утопији већ на стварности“ (Ковачевић Петровић 2017: 70) и истицао да тај континент заслужује да се укључи у светске токове будући да је космичка раса „раса над расама, култура над културама“ (Zea 1990: 52–53).

У изучавању и тумачењу синкретизма и транскултурности Латинске Америке значајно место заузима аргентински семиолог,

4 „Había que crear, mediante el sistema educativo, una cultura homogénea capaz de borrar la heterogeneidad y así poder recurrir a una misma tradición, a lo propio, a lo específico en oposición a lo ajeno, a lo universal“.

филозоф и професор књижевности на Универзитету Дјук у САД Валтер Мињоло (Walter Mignolo, 1941), који се нарочито бави колонијаним наслеђем, будући да је оно „уобличио идеју о Америкама“⁵ (Mignolo 2008: xi). У књизи *Замисао Латијинске Америке* (*The Idea of Latin America*, 2006) Мињоло нуди геополитички манифест којим позива родни континент да остави за собом историју, идеју и начин поимања 19. века и први се одважује на академску расправу о постколонијалним околностима. Његова „борба“ између европског и не-европског паралелна је с Фуентесовим сучељавањем западног и пре-хиспанског времена/мита.

У овом контексту треба споменути и уругвајског есејисту и критичара Анхела Раму (Ángel Rama, 1926–1983), аутора књиге *Нарањивна транскултурација у Латијинској Америци* (*Transculturación narrativa en América Latina*, 1982) у којој концептуализује културну интеракцију европске и латиноамеричке домородачке културе кроз економски развој, авангарду и регионализам. Он наглашава да су хиспаноамеричке земље након стицања независности имале потребу да се одвоје од Шпаније како би афирмисале сопствене националне покрете (*criollismo*, *indigenismo*, *nativismo*). Такође, Анхел Рама био је „први у низу истраживача књижевног поља који је термин транскултурација употребљавао да њиме означи креативан поступак који почива на слободи“ (Манчић 2014: 363).

Ставови поменутих мислилаца у мањој или већој мери прожимају дело Карлоса Фуентеса, али највећи утицај на њега као човека, уметника и књижевника дубоко заинтересованог за културу и идентитет Хиспанске Америке имала су двојица његових пријатеља – Алфонсо Рејес (Alfonso Reyes, 1889–1959), који му је био духовни отац, и Октавио Пас (Octavio Paz, 1914–1998), за којег га је везивало дугогодишње пријатељство, окончано крајем осамдесетих година, након што је Пас објавио у часопису *Vuelta* текст Енрикеа Краузеа (Enrique Krauze, 1947) у коме аутор доводи у питање легитимитет Фуентесовог мексичког идентитета (назвавши га, између осталог, герилским дендијем). Рејесов поглед на синкретизам континента на коме је рођен најбоље осветљава есеј *Анахуачка визија (1519)* (*Visión de Anahuac (1519)*), написан између 1915. и 1917. године (током мексичке револуције, док је аутор био у егзилу у Мадриду), будући да у њему задира у срж идентитета. Дело почиње реченицом „Путниче: стигао си до најпрозрачнијег краја“⁶ (Reyes 1995: 13), коју је први изговорио Александар фон Хумболт (Alexander von Humboldt, 1769–1859) кад је 1804. године угледао Мексичку висораван, и коју ће Карлос Фуентес 1958. године искористити за наслов свог првог романа *Најпрозрачнији крај* (*La región más transparente*).

5 „Shaped the idea of the Americas“.

6 “Viajero: has llegado a la region mas transparente del aire“.

У књизи *Лавиринт самоће* (*El laberinto de la soledad*, 1950) Октавио Пас истиче да „Кортесовом делу претходе политичка синтеза коју у Шпанији остварују католички краљ и краљица, и синтеза коју започињу Астеци у Мезоамерици“ (Пас 1995: 100). Дубоко продревши у мексиканство, Пас предочава да је мексичко биће прожето традицијом и обичајима из прошлости и садашњости (Ковачевић Петровић 2017: 74) и појашњава да „ако је историја Мексика историја народа који тражи форму која би га изразила, онда је историја Мексика историја човека који жуди за заједницом“ (Пас 1995: 112).

Напоследку, за разлику од осталих аутора који користе термине „вишекултурност“, „вишерасност“, „синкретизам“, кубански књижевник и музиколог Алехо Карпентјер (Alejo Carpentier, 1904–1980) у свом есеју напомиње: „Ми смо производ разних култура, владамо разним језицима и одговарамо на различите, легитимне процесе транскултурације“⁷ (Carpentier, 1990: 34).

Вишекултурна Америка Карлоса Фуентеса

У многим есејима, интервјуима, записима, романима, причама и драмским делима Карлос Фуентес истиче многострукост култура на континенту на коме је рођен, наглашавајући да сви његови профили – домородачки, црначки, иберијски, а посредно и медитерански, шпански, португалски, потом јеврејски, арапски, римски и грчки – заједно чине једну огромну културу помешаних раса, културу све три Америке (Фуентес, 2011: 67). Он такође наглашава да је веома рано увидео „спојене судове“ између култура, жанрова, појединаца, и да се „изоловане културе не могу спасти од заразе; оне се на тај начин само осуђују на смрт. Отворена, мутантска, заражена култура представља живу културу“⁸ (Fuentes 1999: 116).

У *Врлом новом свећу* (*Valiente mundo nuevo*, 1990) Карлос Фуентес размишља, између осталог, о кризи културе и њеном континуитету. Он сматра да основа демократске културе у Ибероамерици почива управо у непрекинутом културном току, који се манифестује путем демократије и књижевности. Једну од својих упорних тврдњи, да се прошлост и будућност сусрећу у садашњости, Фуентес допуњује ставом да је прогресивистичко нестрпљење резултирало још једним политичко-економским раздором у историји „Латинске“ Америке, а да је за разлику од тога, културно стрпљење истрајно показало да је замисао прошлости неодвојива од замисли будућности Индо-афро-ибороамерике, несавршене, али извесне (Fuentes 1998: 20–22). Кад је

7 “Somos un producto de varias culturas, dominamos varias lenguas y respondemos a distintos procesos, legítimos, de transculturación”.

8 “Las culturas aisladas no se salvan de la contaminación; sólo se condenan a muerte. Cultura abierta, mutante, contaminada, significa cultura viva”.

о култури реч, Латинска Америка је у непрестаном кретању од конкисте до данас. Она је протагониста такозване „контра-конкисте“, како ју је назвао Хосе Лесама Лима (José Lezama Lima, 1910–1976), мислећи на стварање хиспаноамеричког света (Fuentes 1999: 125).

У књизи есеја *Закојано оїлегало. Размишљања о Шпанији и Америци* (*El Espejo Enterrado: Reflexiones Sobre España y America*, 1992), Карлос Фуентес поручује да је усред свих невоља латиноамеричког континента једино постојано остало културно наслеђе, које су потомци Индијанаца, црнаца и Европљана у Новом свету пет векова стварали с радосћу, озбиљношћу и ризиком:

У нас је, можда, најмоћнија домородачка традиција у Мексику, Гватемали, Еквадору, Перуу и Боливији, док је снажније европско присуство у Аргентини и Чилеу. Црначка традиција је моћнија на Карибима, у Венецуели и Колумбији него у Мексику или Парагвају. Све нас, међутим, грли Шпанија; она је, на неки начин, наше заједничко место. Шпанија, мајка домовина, пружа двојако родитељство, мајку и оца сједињене у једно биће, каткад нас греје до усијања, каткад гуши присношћу, љуљајући колевку у којој, попут дарова с крштења, почивају наслеђе медитеранског света, шпански језик, католичка вера, традиција ауторитарне политике – али и могућности препознавања демократске традиције која истински може бити наша, а не само обичан дериват француских и англоамеричких модела (Fuentes 2017: 19).

Премда вишекултурност свог континента сматра његовим највећим богатством, и дакако вишевековним узроком трагања за идентитетом, Фуентес нарочито истиче значај црначког наслеђа, које је донело нову боју људском лицу све три Америке:

Ако је нешто било потребно да продубимо и проширимо европску, индијанску и местичку културу Америка, то је била могућност да пригрлимо афрички универзум који је стигао до нас ојађен и потчињен, како би нам даровао слободу и ужитак⁹ (Fuentes 2011: 63).

Након што му је уручена Награда Сервантес 1987. године, Карлос Фуентес је свој говор пред шпанским краљем и краљицом најпре посветио својој домовини, Мексику, чија култура даје смисао и континуитет народу, а потом и свим писцима који стварају на шпанском језику. Штавише, Фуентес уверава да књижевна култура његове земље не може да се разуме ван језичког универзума који уједињује народе тог континента. Као и много пута до тада, овај мексички ерудита наслутио је токове шпанског језика, односно његову све очигледнију универзалност, и сликовито истакао нераскидиву везу између Шпаније и Латинске Америке: „Наш допринос је јединствен; такође је и неопходан; без нас нема концерт“ (Fuentes 1987).

9 “Si algo se necesitaba para profundizar y amplificar la cultura europea, india y mestiza de las Américas, era abrazar el universo africano que llegó a nosotros apesadumbrado y sometido sólo para regalarnos libertad y gozo”.

Нова хиспаноамеричка културна генеалогија

1. Значај језика за културни идентитет

Вишерасна реалност будуће Латинске Америке нужно је захтевала прилагођавање језика. Творац прве *Касиљанске граматике* (*Gramática castellana*, 1492) Антонио де Небриха (Antonio de Nebrija, 1444–1522) начинио је „савршен уметнички документ моралне снаге, политичке алтернативе и јединства више раса“ (Фуентес 2017: 83), који ће послужити као кључни инструмент за постављање темеља латиноамеричког синкретизма. Луцидан сведок сурових освајачких похода Бартоломе де Лас Касас (Bartolomé de Las Casas, 1484–1566) у *Крајњом извештају о уништењу Индија* (*Brevísima relación de la destrucción de las Indias*, 1522) бележи да су Индијанци примили редовнике као да су анђели с неба и да су „с пуно наклоности, пажње и радости слушали ријечи које су им редовници могли приопћити више покретима него говором, јер још нису познавали њихов језик“ (Las Casas 1982: 117). Карлос Фуентес пише у *Закојаном ојлегалу* како је Малинће постала „мој језик“ јер ју је Кортес узео за преводиоца и љубавницу, језик који је требало да га води уздуж и попреко по астечком царству“. Она је родила прво дете шпанске и урођеничке крви „говорећи тај нови језик који је научила од Кортеса, шпански језик, језик побуне и наде, живота и смрти, који ће постати најснажнија спона између потомака Индијанаца, Европљана и црнаца на хиспаноамеричкој хемисфери“ (Фуентес 2017: 106, 111). Говорећи о освајању Мексика – будући да Мексико у његовом делу често оличава или симболише и појединца и континент – Фуентес каже да „освајање Мексика није било само борба између Људи и Богова или између Мита и Артиљерије. То је такође био сукоб гласова: борба за језик“¹⁰ (Fuentes 2011: 41).

Октавио Пас у опсежном есеју *Сор Хуана Инес де ла Крус или замке вере* (*Sor Juana Inés de la Cruz o las trampas de la fe*, 1982), говорећи о синкретизму и царству, напомиње да нови синкретизам, за разлику од народног синкретизма индијанских маса, није настојао да индијанизује хришћанство већ је у паганству тражио његове наговештаје и знаке“¹¹ (Paz 1982: 55–56). У томе су, нарочито у 17. веку, кључну улогу одиграли теолози и историчари, језуити, као и један од врских интелектуалаца тог доба, Карлос де Сигуенса и Гонгора (Carlos de Sigüenza y Góngora, 1645–1700), иницијатор првих ископавања старина на тлу Мексика. Почетком 19. века, у свом *Писму с Јамајке* (*Carta de Jamaica*, 1815), Симон Боливар пише о грандиозној

10 “La conquista de México no sólo fue una batalla entre Hombres y Dioses, o entre Mito y Artillería. También fue un conflicto de voces: una lucha por el lenguaje”.

11 “El nuevo sincretismo, a diferencia del sincretismo popular de las masas indias, no se proponía indianizar al cristianismo sino que buscaba en el paganismo prefiguraciones y signos del cristianismo”.

идеји да цео Нови свет чини једну једину нацију, међусобно повезану: „Будући да има једно порекло, један језик, једне обичаје и једну религију, самим тим би требало да има једну владу која би објединила различите државе које се оформљују“¹² (Bolívar 1999: 21).

Безмало век и по касније, Октавио Пас ће у *Лавиринџу самоће* пренети став Алфонса Рејесада се прва дужност писца „заснива на његовој верности према језику. Писац је човек који нема другог инструмента до речи“ (Пас 1995: 135), а Карлос Фуентес ће нам у јеку „бума“ поручити: „Све је језик у Латинској Америци: моћ и слобода, доминација и нада“¹³ (Fuentes 2013: лок. 723) и ставити нам до знања да је дошло време за нов, оприрођен, ослобођен језик. Другим речима, постављајући се радикално у односу на сопствену прошлост, нови хиспаноамерички писац започиње ревизију, полазећи од нечега што је, за Фуентеса, очигледно: недостатка језика. Измислити језик значи рећи све што је историја прећутала. Језичка транскултурност Латинске Америке је најособенији феномен: деветнаест земаља пише и говори на истом језику, универзалном за њихово подручје, шпанском (Солдатић 2002: 176). То им даје савременост и тиме постају део заједничке културне садашњости, али и будућности, будући да је кастиљански постао *lingua franca* хиспаноамеричких домородаца (Fuentes 2011: 12).

Време и простор су језик, тврди Карлос Фуентес, те отуда под окриље језика могу да стану разна времена и различити простори, попут Борхесових дивергентних, конвергентних и паралелних времена (Fuentes 1998: 60). Управо једно од таквих времена карактеристично је за Шпанску Америку, вишекултурну и вишерасну територију која је наследила бројне (прехиспанске и европске) традиције: Карлос Фуентес о томе говори у бројним делима, а један од његових најубедљивијих осврта на ту тему забележили су Алфред Мек Адам (Alfred MacAdam) и Чарлс Руас (Charles Ruas, 1938) у интервјуу вођеном у Фуентесовој кући у Принстону (Њу Џерси), 1981. године:

Ми у Латинској Америци одувек смо знали да нам језик не припада, да је шпански језик наметнут домородачким цивилизацијама као културни феномен, да је после наступила имиграција црнаца и да је напоследку језик шпанске Америке постао вишерасан и вишекултуран. Замислите на који начин језик користи један кубански писац, са свим звуцима тропских предела и црначким наслеђем, или како га неки аргентински писац попут Борхеса употребљава да измисли европску традицију која није била присутна у Аргентини, или начин на који мексички писац попут Октавија Паса језиком дочарава све одјеке домородачког света¹⁴ (Fuentes 1999: 78).

12 “Ya que tiene un origen, una lengua, unas costumbres y una religión, debería por consiguiente tener un solo gobierno que confederase los diferentes Estados que hayan de formarse”.

13 “Todo es lenguaje en América Latina: el poder y la libertad, la dominación y la esperanza”.

14 “En América Latina siempre hemos sabido que el idioma no nos pertenece, que el idioma

Трагања Карлоса Фуентеса увек су и општа (посвећена Мексику, Латинској Америци и човечанству) и лична (усмерена на лични идентитет, сопствено биће на размеђи култура и искустава). Он оту-да истиче да је за њега било велико откривење кад је пронашао и препознао свој мексички идентитет, али и кад је увидео да је могао да осветли и изрази тај идентитет путем шпанског језика (Fuentes 1999: 98).

2. Барок као извор и окриље мексичке транскултурности

Нови народ Латинске Америке имао је бројне дилеме: које је њихово место у свету, коме да буду верни: очевима Шпанцима или астечким и мајанским мајкама, коме да се моле: древним или новим боговима, и напослетку: који језик да говоре: језик освојених или освајача (Fuentes 2011: 42). Исто као и у Европи, између идеала и стварности појавио се барок Новог света, пожурјујући да испуни празнину (Fuentes, 2017: 188). У својим размишљањима, у више наврата, истиче да је барок понудио одговоре на сва та питања, појашњена у *Закојаном ојлегалу*:

Мексико је ставио Кортесу маску Кецалкоатла. Кортес ју је одбио, и заузврат ставио Мексику маску Христа. Од тада је немогуће знати коме се заиста клањају на барокним олтарима Пуебле, Оахаке и Тласкала: Христу или Кецалкоатлу? (У универзуму који је био навикнут на то да се људи жртвују боговима, Индијанце ништа није толико запањило као визија Бога који се жртвује за људе. Христово искупљење човечанства фасцинирало је и истински поразило Индијанце у Новом свету. Прави повратак богова био је долазак Христа. Христ је оличавао враћање сећању, успомени на доба прапочетка, када су се богови жртвовали у корист човечанства. То магловито сећање, које су расуле суморне људске жртве, до којих је дошло наредбама астечке моћи, сада је спасла Хришћанска црква.) Резултат је био упадљиви синкретизам, религијска мешавина хришћанске и индијанске вере, један од културних темеља хиспаноамеричког света (Фуентес, 2017: 142).

Барок је, дакле, био формални одговор хиспаноамеричке културе у повоју на пораз утопије о измишљеној Америци и епике њене конкисте. Уметност барока је уметност контраконкисте, а „Наш господин Барок“, како га Фуентес назива посежући за изразом Хосеа Лесаме Лиме, говори језиком обиља, пародије, еротике, и временом

español fue impuesto como un fenómeno cultural a las civilizaciones indígenas, que después tuvimos la inmigración negra, y que finalmente el idioma de la América española es un idioma multirracial, multicultural. Piense en la manera en que puede usar el idioma un escritor cubano, con todos los sonidos del trópico y la presencia negra, o la manera en que un autor argentino como Borges puede usarlo para inventar una tradición europea que no estaba allí para Argentina, o la manera en que un autor mexicano como Octavio Paz puede usar el lenguaje con todas las resonancias del mundo indígena”.

поприма одлике латиноамеричке слободе (Fuentes 2011: 56). Ипак, врхунац хиспаноамеричког барока отелотворен је у делу музиколога Алеха Карпентјера, једног од првих професионалних писаца Латинске Америке, који је тврдио да сва симбиоза и целокупно мешање раса стварају барок(ност), што је детаљно објашњено у књизи *Барок и необарок у хиспаноамеричкој књижевности* (Barroco y neobarroco en la narrativa hispanoamericana, 2008) Фигероа Санчеса (Figueroa Sánchez). Карпентјеров роман *Краљевство овог света* (*El reino de este mundo*, 1949) обилује барокним елементима, својственим за тај континент. Карпентјер помоћу појма *realismo maravilloso* анализира културу Хиспанске Америке кроз литературу: „Lo real maravilloso“ чудесна је стварност Латинске Америке пренета у књижевност, а хиспаноамерички романописци морају да именују све што их дефинише, окружује и обавија, све што делује енергијом контекста – да би били смештени у универзалну уметност. Зато је хиспаноамеричка уметност, каже Карпентјер, увек барокна: од сјајних преколумбовских статуа и кодекса маја, до најбољих хиспаноамеричких романа, преко колонијалних катедрала и манастира (Солдатић 2002: 164). Карпентјер тврди да барокни стил преовладава у Латинској Америци, он се циклично враћа у уметност током историје често означавајући врхунац, највише достигнуће, тренутак највећег богатства одређене цивилизације. Он је дакле људска константа (Солдатић 2002: 165).

Свакако треба споменути и размишљања Октавија Паса о Сор Хуани де ла Крус, у *Лавиринту самоће*, где каже да нико као Хуана де ла Крус не отелотворује двојност овога света (Пас, 1995: 94) и напомиње да је *Први сан* (*Primero sueño*, 1692) могао да се упореди са *Самоћама* (*Soledades*, 1613), будући да је Сор Хуана користила Гонгорин поступак. Фуентес, пак, наводи да нико није узвишеније представљао шпански језик колонијалног доба као та мексичка монахиња (2011: 59–60) чија поезија је оваплоћавала глас друштва. Такође, у интервјуу из 1981. године Фуентес истиче да је Фокнер писац чији барок је истоветан с оним у Латинској Америци, па чак можда и једини западни романописац 20. века који има исти осећај пораза и губитка као Латиноамериканац (Fuentes 1999: 45). Он је, по Фуентесовом мишљењу, један од твораца колективног памћења у Америкама (Fuentes 2011: 28).

У личној историји латиноамеричке књижевности, *La gran novela latinoamericana* (*Велики латиноамерички роман*, 2011), Карлос Фуентес заправо проширује свој поглед на *Нови хиспаноамерички роман* (*La nueva novela hispanoamericana*, 1969), осврнувши се на преибеоријски период, откриће и освајање Америке, колонијалну културу, стицање независности, а потом проговара о околностима које су довеле до „бума“, „пост-бума“, „крека“ и других савремених праваца у хиспаноамеричким књижевностима. На том дугом путовању,

током кога је на индо-афро-ибериоамеричком континенту роман био забрањен три колонијална века (што заправо сведочи о његовом значају), Фуентес нарочито истиче улогу барокне уметности, која се једнако у Европи и у Америци јавља као измирење међусобних противречности: „Европски барок спасава католички југ од догматске суздржаности и нуди јој похотан излаз. Амерички барок спасава освојени свет од тишине и нуди јој синкретички и сензуални излаз“¹⁵ (Fuentes, 2011: 58). Уметност барока је, дакле, била склониште, мост преко провалије, начин да се преброди празнина између утопијског обећања Новог света какав је замишљала Европа и ужасне колонијалне стварности. И црначка култура Латинске Америке пронашла је свој израз у бароку, а Карлос Фуентес његовим врхунцем сматра бразилског вајара и архитекту, мулата Антонија Франсиска Лисбоу (Antonio Francisco Lisboa, 1730–1814), познатог по надимку Алеижадињо (Aleijadinho).

Имајући у виду да се „барок јавља тамо где има промена, преображаја, иновација“ и да је „креолски дух сам по себи барокни дух“ (Солдатић 2002: 165), барок Латинске Америке везан је за појам *mestizaje*. Штавише, барокно стање подразумева пролазак кроз трансисторијски културни процес, уобличен у филозофску категорију барокне науке (*ciencia barroca*): „бити и сазнавати на барокни начин, у онтолошки местичком облику“¹⁶ (Diccionario 2000: 66).

3. Роман као прозна врста над врстама

Да бисмо разумели значај романа на тлу Хиспанске Америке, пре свега је неопходно да имамо у виду чињеницу да је шпанска круна забранила писање и циркулисање романа на том континенту, под изговором да је он штетан за становништво које је управо примило хришћанску веру (Fuentes 2011: 71). У есејима обједињеним под називом *Велики латиноамерички роман* Фуентес исписује и образлаже значај појединих писаца на путу ка ослобађању те прозне врсте од тровековних стега, а међу писцима које сматра кључним за разумевање и освајање тамошњих култура и традиција, као и утопијску жељу да се створи ново небо у коме би сви простори и сва времена заједно и истовремено обитавали (својеврсна претеча Борхесовог „Алефа“¹⁷) нарочито место заузима бразилски пионир у уметности

15 “El barroco europeo salva al Sur católico de la continencia dogmática y le ofrece una salida voluptuosa. El barroco americano salva al mundo conquistado del silencio y le ofrece una salida sincrética y sensual.”

16 “Ser, estar y conocer de modo barroco, de forma ontológicamente mestiza.”

17 У *Закојаном ојлегалу* Фуентес у „Алефу“ огледа прошлу и садашњу Латинску Америку: „Ко смо ми, ми што говоримо шпански, чланови хиспанске заједнице прожете астечким и афричким, маварским и јеврејским наслеђем? Не знам ниједну причу која даје бољи одговор на то питање и која бриљантније изазива у нама осећај истовремене-

писања романа, Машадо де Асис (Machado de Assis, 1839–1908). Роман је „инструмент дијалога у најширем смислу: не само дијалога између ликова већ и између језика, жанрова, друштвених снага, далеких и блиских историјских периода“¹⁸ (Fuentes 1998: 54). Он је такође и потенцијална форма у којој се време и простор имагинарно сусрећу, упознају и поново стварају. У хиспаноамеричкој књижевности то су најуспелије приказали Мигел Анхел Астуријас (Miguel Ángel Asturias, 1899–1974), Хосе Лесама Лима, Алехо Карпентјер, Габријел Гарсија Маркес (Gabriel García Márquez, 1927–2014), а роман тог подручја најбоље упознаје сам себе када се препозна у текстовима који су га зачели: хроникама Индија (las Crónicas de Indias), које обједињују мајански *Пойол Вух* (Popol Vuh), Морову *Утопију* (Utopia, 1516), Макијавелијевог *Владаоца* (Il Principe, 1513) и Еразмову *Похвалу лудости* (Stultitiae Laus or Moriae Encomium, 1509) (Fuentes 1998: 68–70).

Говорећи о проблему аутора у делу *Аутор и јунак у естетској активности* (*Автор и герой в эстетической деятельности*, 1920), руски филозоф и књижевни критичар Михаил Бахтин (Михаил Михайлович Бахтин, 1895–1975) напомиње да „у естетски објекат улазе све вредности света, али с одређеним естетским коефицијентом, ауторова позиција и његов уметнички задатак морају бити схваћени у свету, повезани са свим тим вредностима“ (Bahtin 1991: 203) и додаје да речи немају завршетак, те да уметнички задатак гради конкретан свет, са средиштем вредности: просторних, временских и смисаоних, који су у међусобно прожетом јединству (Bahtin 1991: 203). Карлос Фуентес подржава његову идеју о роману као недовршеној прозној врсти, трајно отвореној, која стога сведочи да се историја није окончала (Fuentes 1999: 214). У својим размишљањима о времену и простору романа публикованим у есејима *Храбри нови свет*, Фуентес истиче и ставове Ђамбатисте Вика (*Giambattista Vico, 1668–1744*): историја је за Вика заправо историја културе јер једино култура комбинује вишеструке аспекте људског постојања у разумљиву целину. Она је притом у непосредној вези с људском природом, која осим што је вечно склона променама, носи пртљак културних

ног постојања култура од „Алефа“ аргентинског писца Хорхеа Луиса Борхеса. У тој причи, наратор успева да пронађе идеалан моменат у времену и простору у којем сва места на свету могу да се виде у истом тренутку, сасвим јасно, из свих углова, и притом у савршеном истовременом саживоту. Шта бисмо данас видели у хиспаноамеричком алефу? Домородачки смисао сакралног, заједницу и вољу за преживљавање; медитерански легат Америкама: право, филозофију, хришћанске, јеврејске и арапске профиле вишекултурне Шпаније; видели бисмо изазов Новог света упућен Европи, барокни и синкретички наставак на овој хемисфери вишекултурног и вишерасног, индијског, европског и црначког света. Видели бисмо борбу за демократију и за револуцију, потеклу из градова средњовековне Шпаније, и идеје европског просветитељства, али би наше лично и заједничко искуство било обједињено Сапатиним селима, Боливаровим долинама и висоравнима Тупака Амаруа“ (Фуентес 2017: 347).

18 „Instrumento del diálogo en el sentido más amplio: no sólo diálogo entre personajes, sino entre lenguajes, géneros, fuerzas sociales, periodos históricos distantes y contiguos.“

креације сопствене историје (Fuentes 1998: 46–47). Суочавајући Вика (и његову филозофију историје) са Џојсом (и његовим поимањем историјског романа), за кога историја није непрекидан прогрес већ спирално кретање, Фуентес поново посеже за ставовима Михаила Бахтина и прилагођава их сопственој поетици: „Као територија коју заузима онај ко говори и слуша, ко пише и чита, реч увек припада свима. На вербалном нивоу сви смо учесници, зависимо једни од других и део смо непрекинутог динамичног задатка, који се састоји од стварања света стварањем историје, друштва и књижевности“ (Фуентес 1998: 53).

Мексички писац одлази још даље у својим тумачењима, супротстављајући, у духу Сабата, али и Борхеса, појединца и универзум, у контексту књижевности: књига, време, простор, библиотека, универзум могу бити у једнини, али читалаца је много јер могу читати на многим просторима и у многим временима. Он истиче да је књижевно време реверзибилно јер се у сваком тренутку целокупна књижевност нуди читаоцу. На тај начин ми постајемо узрок Сервантесовог *Дон Кихота*, на пример, али исто тако кроз нас читаоце Сервантес (Борхес, Сабато) постају наши савременици, али и савременици између себе. Другим речима, Пјер Менар је аутор *Дон Кихота* јер је сваки читалац аутор тога што чита (Fuentes 1998: 57–59).

Кад је реч о стваралаштву Карлоса Фуентеса, већина његових књига садржи поједине аспекте о којима говоримо у овом чланку, али роман који их несумњиво све обухвата је *Наша земља* (*Terra Nostra*, 1975) као његов најобимнији и најслојевитији дијалог између прехиспанске прошлости и модерног доба, смештен у будућност (1999. годину). Тај „имагинарни музеј хиспанског света“¹⁹ (Fuentes 1999: 155) нуди „ново виђење барокних елемената у новом хиспано-америчком роману“ (Солдатић 1985: 406)²⁰. Ипак, корен новелеског синкретизма хиспанског света почива у првом модерном европском роману, Сервантесовом *Дон Кихоту од Манче*, том стваралаштву у стваралаштву и критици унутар критике, о коме Фуентес проговара кроз сопствену теорију романа, насловљену *Сервантес или кријтика чињања* (*Miguel de Cervantes ola crítica de la lectura*, 1976).

Закључна размишљања

Карлос Фуентес био је један од најобразованијих писаца Латинске Америке, ерудита и космополита који је животни и стваралачки век посветио трагању за идентитетом хиспаноамеричког човека, који оличава спој раса и епоха, култура и цивилизација. Идентитет

19 „Museo imaginario del mundo hispánico.”

20 Једно од последњих поглавља *Terra Nostre*, под називом „Реквијем“, садржи сликовит опис Новог света и јединственог стваралаштва које обухвата ту јединствену визију универзума, а зове се барок.

– национални, индивидуални, културни – увек је процес, а хиспаноамеричко време обухвата садашњост, прошлост и будућност. На том вишевековном путу дубоке трагове оставиле су бројне домородачке културе, али и велики мислиоци с тла Новог света, чије ставове мексички писац брижљиво ишчитава, великодушно преноси, детаљно тумачи и по потреби преузима.

Карлос Фуентес настоји да предочи како Хиспаноамериканцима тако и целом свету значај и богатство тамошње културе, њену особеност и особину која ју је током векова чинила јачом од свих политичких и историјских турбуленција: континуитет. Култура је једина упорно опстајала на том континенту, развијала се и стапала, чувајући сопствене вредности и примајући туђе.

Осим што се позива на Викове и Бахтинове идеје у светлу сопствених размишљања (прошлост припада садашњости, а историјску прошлост манифестује људска креативност у различитим формама културе), Фуентес истиче да је роман културни производ који разноврсношћу и вишеслојношћу језика и живота динамично предочава однос између појединца и друштва, прошлости и садашњости, довршености и недовршености. Међутим, такав роман не би могао да постоји без језика, тог јединственог обележја идентитета и транскултурације 19 земаља Латинске Америке, и њихове неопходне 20. карике: Шпаније. Ослобођени језик и готово утврђени идентитет донели су хиспаноамеричкој књижевности два велика добра – бујност колонијалног барока и нови роман. Онај први је избрисао дотадашње границе на континенту, а овај други донео је интернационализацију, „извоз“ пробуђене и разигране хиспаноамеричке прозе на остале континенте, за сва времена.

Ако бисмо сагледали мисао и дело значајних писаца Хиспанске Америке, несумњиво бисмо дошли до закључка да је Карлос Фуентес највише учинио за књижевност и литерате тог континента, омогућивши нам да их квалитетније читамо и боље разумемо. Једна од ствари које нам је пренео, делом и речима који су одмицали далеко испред његовог времена, јесте значај мешања и преплитања култура и раса, непрекидног и недовршеног. Културни синкретизам Латинске Америке очитује се у готово целокупном опусу Карлоса Фуентеса, који је једнако неисцрпан извор као и непрекидни културни процеси његовог народа и континента.

ЛИТЕРАТУРА

- Bahtin, Mihail. *Autor i junak u estetskoj aktivnosti*. Novi Sad: Bratstvo-jedinstvo, 1991.
- Bolívar, Simon. *Cartas de Jamaica*. <ultimorecurso.org.ar/drupi/files/ALEPH006.PDF> 5.9.2018.
- Diccionario de filosofía latinoamericana*. México: Universidad Autónoma del Estado de México, 2000.
- Fuentes, Karlos. *Zakopano ogledalo. Razmišljanja o Španiji i Americi*. Prevele Bojana Kovačević Petrović i Ksenija Šulović. Novi Sad: Akademska knjiga, 2017.
- Fuentes, Carlos. *La nueva novela hispanoamericana* (Kindle edition). Pamlo-na: Leer-e. 2013.
- , *La gran novela latinoamericana*. Madrid: Alfaguara, 2011.
- , *Territorios del tiempo*. Antología de entrevistas. Compilación e introducción de Jorge F. Hernandez. México: Fondo de cultura económica, 1999.
- , *Tiempos y espacios*. Madrid: Fondo de cultura económica, 1998.
- , Discurso Carlos Fuentes, Premio Cervantes 1987 <http://www.rtve.es/rtve/20141023/discurso-carlos-fuentes-premio-cervantes-1987/1034427.shtml>
- Carpentier, Alejo. *Ensayos (Obras completas)*. México, Madrid, Bogotá: Siglo XXI editores, 1990.
- Kovačević Petrović, Bojana. *Traganje za identitetom u delu Karlosa Fuentes*. Neobjavljena doktorska disertacija. Beograd: Filološki fakultet, 2017.
- Las Kasas, Bartolome. *Kratko izvješće o uništenju Indija*. Zagreb: Globus, 1982.
- Манчић, Александра. „Виђења транскултурне димензије компаратистичког аспекта славистичких студија из преводилачког угла.“ *Транскултурна димензија славистичких студија и компаративна књижевност*. Ур. Слободанка Владив-Говер, Милена Илишевић и Игор Перишић. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2014. 345–368
- Mignolo, Walter D. *The Idea of Latin America*. Malden, Oxford, Carlton: Blackwell Publishing, 2008.
- Ortiz, Fernando. *Contrapunteo cubano del tabaco y azúcar*. La Habana: Editorial de Ciencias Sociales, 1983.
- Pas, Oktavio. *Lavirint samoće*. Beograd: Geopoetika, 1995.
- , *Sor Juana Inés de la Cruz o Las trampas de la fe*. Barcelona: Seix Barral, 1982.
- Pavlović Samurović, Ljiljana. *Leksikon hispanoameričke književnosti*. Beograd: Savremena administracija, 1993.
- Reyes, Alfonso. *Obras completas II. Visión de Anahuac. Las vísperas de España. Calendario*. México: Fondo de Cultura Económica, 1956.
- Soldatić, Dalibor. *Prilozi za teoriju novog hispanoameričkog romana*. Beograd: Filološki fakultet i Kragujevac: Nova svetlost, 2002.

- , „Karlos Fuentes i mit književnog stvaralaštva“. *Terra Nostra*. Prosveta: Beograd, 1985. 393–413.
- Sousa Santos, Boaventura de. *Conocer desde el Sur. Para una cultura política emancipatoria*. La Paz: Plural editores, 2007.
- Vladiv-Glover, Slobodanka. „From translinguistic to transtulture and genealogy: point of view in the humanities.“ *Транскултурна димензија славистичких студија и компаративна књижевност*. Ур. Слободанка Владив-Говер, Милена Илишевић и Игор Перишић). Beograd: Institut za književnost i umetnost, 2014. 15–26.
- Zea, Leopoldo. *Descubrimiento e identidad latinoamericana*. Mexico: UNAM, 1990.

Bojana Kovačević Petrović

Carlos Fuentes and the Cultural Syncretism of Latin America

Summary

In the paper we investigate, on the one hand, the cultural continuity of Latin America from the point of view of the Mexican writer Carlos Fuentes and, on the other, the interweaving and fusion of pre-Hispanic and modern culture on the continent(s). We do this from the perspective of the writers and thinkers who have recognized transculturation as one of the key processes of the territory where different races live, gathered under the term *mestizaje*, and share a common language, Spanish.

Encompassing the attitudes of the founders, defenders and interpreters of the emblematic Spanish-American syncretism (the Argentine theorist Walter Dignolo, Uruguayan literary critic Ángel Rama and essayist Enrique Rodó, excellent representatives of Mexican culture and literature José Vasconcelos, Alfonso Reyes and Octavio Paz, the Cuban writer and musicologist Alejo Carpentier, Portuguese scientist Boaventura de Sousa Santos, Russian philosopher and literary critic Mikhail Bakhtin, and others), we point to mutual cultural assimilations of the Spanish-speaking territories of South America, Mesoamerica and North America. The central part of the article is dedicated to Carlos Fuentes's thinking on cultural identity, the paradigm of racial mixing, and the heritage of various origins as a gift of the Indo-Afro-Ibero-American individual and society. Finally, through this research we show that, according to Carlos Fuentes, the source of Mexican transculturality is related to the Baroque and its Atlantic exchange, which overcame the temporal and spatial abyss, under whose arch a new Spanish American cultural genealogy was created, and thanks to which the Latin American novel emerged as a genre of genres, liberated from colonial prohibition after three centuries, and was afterwards compelled to compensate for it.

Keywords: Carlos Fuentes, transculturation, syncretism, Spanish American Literature

Примљено: 6. 6. 2019.

Прихваћено: 30. 4. 2020.